Teknik som kultur

Teknikens roll i Kulturhuvudstad '98

Av Tor Ragnar Gerholm

Vad är kultur? Enligt en annons för Stockholm, Europas kulturhuvudstad 1998, finner man svaret i form av 1 020 olika arrangemang i programkatalogen de *Brandgula Sidorna.*[1] Låt oss titta efter.

Här presenteras ett enormt utbud av mer eller mindre seriösa projekt, huller om buller, utan inbördes ordning och sammanhang. Förgäves letar man efter mening, budskap, ärende.

Men kanske var det just så det var tänkt: "bara den som bejakar kaoset kan se skönheten i det".[2] Den som söker någon ordning i kaos söker förgäves.

En sak är dock klar. Det var "finkultur" som gällde i Kulturhuvudstadsårets Stockholm: konst, musik, teater, opera etc. Om man med en generös tolkning förtecknar allt som *inte* sorterar under Kulturdepartementet hittar man bland tusen och flera rubriker ett 70-tal projekt av vilka hälften handlar om "båtar" och "trädgård"! Kulturdepartementet svarar för ungefär en procent av statsbudgeten. Är kulturen inte mera värd? Är resterande nittionio procent inte kultur alls?

En enda naturvetenskap har en egen rubrik: ekologin. I innehållsförteckningen finner man ingen enda referens till teknologi. Men slår man upp *Brandgula sidorna* kan man på s 54 bl a läsa följande:

> "De som är bäst på att utforska ny teknik är människor som inte i första hand drivs av formulerade mål utan snarare söker sånt som inte på förhand låter sig beskrivas, det osedda och därför obeskrivbara. Konstnärer alltså."

En enda tekniker nämns i de *Brandgula Sidorna*: Alfred Nobel. Men det handlar naturligtvis inte om Nobel som uppfinnare, företagare och industriman. Inte ens om nobelprisen. Det var "hemma hos" man lockade med: "Hur såg det egentligen ut

Annons för Kulturhuvudstadsåret '98.

hemma hos Alfred Nobel?" I sanningens namn skall dock sägas att man i den citerade textens fortsättning upplystes om att "här finns också Bofors Industrimuseum".

Tre tekniska produkter lyfts fram under rubriken "Seklets Spegel".[3] Dammsugaren som utvecklats från att vara "en trofé i den manliga handen" till att hundra år senare framstå som "mjukispappans jämlikhetsattribut". Mjölkförvaringen har gått från "mjölkflaskans kalla yta" där "metallklykan skar in i fingret" via "det tunga returglaset" och "den halkiga tetran" till "den ekologiska (?) pappersförpackningen". Samt roddbåten som av sin formgivare presenteras på följande sätt:

> "En roddbåt har många kvaliteter jämfört (sic) med en motorbåt. Ekologiskt: Gröt i stället för bensinförbränning. Tyst: Du stör inte gräsänderna eller det älskande paret vid strandkanten. Stabil: Jämför kanot. Social: Du sitter vänd mot Din passagerare."

Redaktionen kommenterar: "marknaden tycks mena att vi bara ska använda årorna när bensinen tagit slut".

I den mån industrin alls nämns i de *Brandgula Sidorna* handlar det om "gamla uttjänta industrimiljöer och avfolkade kontor" som genom "kulturens kraft" fått nya och finare uppgifter. Dit hör Ferdinand Bobergs bortglömda elverk och gasverket i Värtan som nu rymmer projektet "Alfa Omega", "Kosmisk strålning pågår", "Sexualitet och Polymore".

Dit hör också Nobels före detta svavelsyrafabrik och Vin & Sprits gamla kemetylfabrik som av kulturens kraft förvandlats till utställningslokaler för konst och skulptur.

Inget ont i det. Det fanns naturligtvis mycket som var både värdefullt och intressant i det som Kulturhuvudstadsåret '98 bjöd på. Det verkar futtigt att klaga och klandra.

Vad kultur handlar om

Men här handlar det inte om detta. Det handlar om ordet *kultur*. Och det är ett mycket viktigt ord. De *Brandgula Sidornas* 1020 svar definierar sammantaget ett mycket inskränkt kulturbegrepp. Jag bestrider naturligtvis inte att det som ingår

i Kulturhuvudstadsårets programblad är kultur (på det hela taget). Men det är inte representativt för hela kulturen, inte ens för den större delen.

Men, invänder kanske läsaren, ordet kultur har ju en klart definierad mening i det svenska språket. Man kan ju inte, allt efter behag, ändra ordens betydelse. Då upphör all kommunikation. Samtal omöjliggörs.

Javisst! Men det är ju just detta som har skett. Långsamt, gradvis och omärkligt har i svenskt språkbruk kulturbegreppet snävats in och transformerats. Alltmera av det som tidigare självklart hörde till "kulturen" har definierats bort. Tekniken och hantverket hör inte längre till kulturen, inte heller naturvetenskap, medicin, juridik, förvaltning, industri och handel. Det är tveksamt om gudstjänsten i våra kyrkor skall räknas till kulturen. De politiska partierna hör i alla fall definitivt inte hemma där. Inte kungahuset heller.

Det som finns kvar av kulturen är alienerat, isolerat, anemiskt och sårbart. Den "borgerliga finkulturen" har förvandlats till "kulturpolitik" och kulturen befinner sig i kris. När Kulturhuvudstadsåret just hade invigts skrev Kjerstin Dellert i *Svenska Dagbladet*[4] om den teater, Confidencen, som hon återuppväckt vid Ulriksdals slott utanför Stockholm och där en liten ensemble under några år givit levande operaföreställningar med små resurser:

> "Denna artikel är ett desperat rop om hjälp för att förhindra att vi går in i det nya seklet kulturfattigare än vi var i det gamla. Confidencen hotar att bli ett museum över vår teaterhistoria – både den lysande i det förflutna och den bedrövliga i dagens Sverige."

Så är det i Sverige idag. Men så har det inte alltid varit och så är det inte heller på andra håll i världen. Därför vill jag slå ett slag för ett bredare kulturbegrepp. Det är den enda avsikten med den här artikeln.

Tackla begreppet kultur

För en naturvetare ter det sig naturligt att betrakta orden som verktyg, som integrerade delar i en större, fungerande enhet. Definitionen tömmer inte ut ordets betydelse, den laddar tvärtom begreppet med ett innehåll som pekar ut över betydelsen som sådan, och får ordet att fungera på ett meningsfullt och konstruktivt sätt.

Ta t ex ordet materia. Det kan, och det har tidigare gjorts, definieras som "form" eller "substans". Men sådana benämningar leder inte framåt. Det var först när Newton i *Principia* identifierade materien med sådant som har tyngd och tröghet, som begreppet fick en funktion. Det fungerar i rörelselagarna och i gravitationslagen. De tre grundläggande begreppen: *rum, tid och materia*, innehåller faktiskt hela den newtonska mekaniken. Dessa begrepp är alla laddade med tankedigert innehåll.

Det är ingen tillfällighet att Lavoisier som motto för sitt stora verk, *Ett nytt system för kemisk nomenklatur* (1787), valt ett citat från filosofen Condillac (1714–1780):

> "Vi tänker enbart genom ordens medium. Språken är verkliga analytiska metoder... Konsten att föra resonemang är ingenting annat än ett väl arrangerat språk."

Kultur definieras av Theodosius Dobzhansky som "den inlärda delen av mänskligt beteende".[5]

Vi människor är naturligtvis biologiska varelser och deltar som sådana i den biologiska evolutionen. Vi har som alla andra organismer ett biologiskt betingat beteende. Vi har drifter, behov, instinkter och reflexer.

Men det är inte detta som gör oss till människor. Det som skiljer oss från andra biologiska organismer är det i oss som inte är biologiskt, dvs kultur i betydelsen "inlärt beteende".

Det allra mesta av det som vi människor företar oss sker inte av biologiskt nödtvång. Det är konsekvenserna av inlärt beteende – kulturhandlingar. "Inlärning" måste givetvis förstås i vid mening omfattande uppfostran och utbildning, avsiktlig eller oavsiktlig påverkan, medveten eller omedveten efterhärmning.

Det innebär att vi människor, utöver den biologiska evolution som vi tillsammans med alla andra levande organismer deltar i, också är engagerade i en helt annan, specifikt mänsklig, kulturell evolution.

Själva ordet kultur betyder egentligen odling och ingår i sammansatta ord som kulturlandskap, kulturväxter, bakteriekulturer.

I här aktuellt sammanhang betyder ordet kultur "andlig odling", dvs något som vi odlar på de substrat som våra kroppar erbjuder.

Tradition betyder föra över, föra vidare. Kulturtradition är således en från generation till generation överförd andlig odling.

I analogi med den biologiska evolutionen kan vi alltså tala om en kulturell utveckling som innebär att kulturarvet förs vidare i generation efter generation. Mot biologins mutationer och naturliga urval svarar den kulturella evolutionens innovationer och kulturdebatt. Innovationer måste naturligtvis uppfattas i vid mening. Det gäller inte bara tekniska uppfinningar utan också nya stilarter inom konst och musik. Till innovationerna hör sådana kulturförändrande idéer som ett personligt gudsförhållande, allmän värnplikt och progressiv beskattning.

Kulturens substans

Kulturdebatten handlar ytterst om att bereda plats för det nya och värdefulla på bekostnad av sådant som inte längre framstår lika angeläget att bevara. Kulturarvet förändras.

Poängen är att ordet kultur laddas med en mening som pekar ut över själva beteckningen. Kultur är inte bara någonting fint, liktydigt med kulturdepartementets ansvarsområde. Kultur fungerar i sammanhang sådana som kulturell evolution, kulturdebatt och kulturarv.

På detta sätt uppfattas också kulturbegreppet på många håll i världen, främst i de anglosaxiska länderna. Webster[6] tar upp *culture* i sju olika betydelser, men inte någon av dessa uttrycker den inskränkta kultursyn som blivit vanlig i dagens Sverige.

Nationalencyklopedin ger en intressant och smått ironisk redogörelse för kulturbegreppets uppkomst och utveckling.[7] Det framhålls att många antropologer under senare delen av 1900-talet återgått till 1800-talets vida definition enligt vilken kultur är "allt det som människan har, gör och tänker med tonvikt på dess karaktär av meningssystem" vilket väl ganska precis motsvarar Dobzhanskys definition ovan.

Detta synsätt kontrasteras i *Nationalencyklopedin* mot den begränsning av det ursprungliga kulturbegreppet som låter kultur betyda konst m m i form av finkultur. *Nationalencyklopedin* fortsätter:

> "Det är en hegemonisk definition med djupa rötter i sekelskiftets borgerlighet. I motsats till de vetenskapliga begreppen är det värderande; en del mänskliga uttryck är kultur, andra inte. Oboe är kultur men inte dragspel."

Till det som man med det i Sverige gängse kulturbegreppet har definierat bort och uteslutit hör tekniken. Det finner jag absurt. Tekniken är en del av vårt existentiella vara. När människan i förhistoriens gryning definierade sig själv som människa så var det som Homo Faber, den tillverkande människan.

Vad är det arkeologerna letar efter när de letar efter de första människorna – till skillnad från människoliknande apor? De letar efter verktyg som stenyxor och pilspetsar, de letar efter lämningar av eldstäder och boplatser, spår av jakt och fiske, de letar efter keramiska kokkärl och krukor och efter prydnadsföremål tillverkade av guld och ädla stenar.

Kort sagt, när arkeologerna letar efter människor är det artefakter – i naturen icke förekommande föremål – de söker. De letar efter uttryck för teknik, lämningar efter den tillverkande människans aktivitetet, spår av Homo Faber.

Vi borde verkligen oftare än vad som nu sker uttala vår högaktning och respekt för tekniken, för dess män och kvinnor och för deras enastående insatser i mänsklighetens historia och, inte minst, i dess förhistoria.

Själv måste jag tillstå att jag är ganska stolt över några rader om teknikens kulturarv som jag formulerade för mer än tio år sedan och som sedan praktiskt taget ordagrant citerats i Läroplanskommitténs betänkande *Skola för bildning*.[8] Förhoppningsvis har de bidragit till den förstärkta och uppgraderade ställning som teknikämnet fått i grundskolan i och med att den nya läroplanen nu har antagits.

Hur som helst, så här skrev jag i Orwells år 1984:

> "Den tekniska kulturens pionjärer är okända män och kvinnor, anonyma genier som utan teoretiskt kunnande och formell skolning gjort helt epokgörande insatser. De prövade sig fram, förlitade sig till den förträffliga trial-and-error-metoden och till sin egen företagsamhet, uppslagsrikedom och observationsförmåga. På detta sätt förädlades utsäden och tamboskap, jordbruksredskap uppfanns och förbättrades. Man lärde sig konservera kött och fisk genom att torka, salta och frysa ned, lärde sig baka bröd, brygga öl, jäsa vin. Man kom underfund med hur man kunde framställa guld och silver, koppar, järn och bly ur malmer och man uppfann legeringar som brons och stål. Man hittade på att göra murbruk och cement, byggde hus och fartyg, anlade akvedukter, kanaler och hamnar, byggde broar och befästningsverk. Uppfann glas och porslin, lärde sig spinna ull och väva linne, garva läder, göra pergament och papper. Men ingen vet vilka som gjorde alla dessa fantastiska uppfinningar. Ingen vet när, hur eller exakt var de gjordes. Människornas historia är i allt väsentligt det skrivna ordets historia – 'historia litteraria'. Teknikens män och kvinnor kunde varken läsa eller skriva. De lämnade inget skriftligt efter sig. Tekniken har ingen historia."[9]

Vem svarar för kulturen

Men oavsett vad man tycker om kulturen som "finkultur" måste man väl ändå acceptera ordet så som det används i vårt land?

Nej, det behöver man inte alls. Jag har här visat att ordets mening har förändrats

under 1900-talet och det förändras fortfarande. Ordens betydelse är inte statiska, en gång för alla givna.

För övrigt är kultur i dagens Sverige knappast längre liktydigt med "finkultur". Även om ordet alltjämt behåller sin värderande betydelse – kultur är fint – så definieras det numera operationalistiskt. Kultur är det som kulturdepartementet har hand om. Kultur är sådant som "kulturarbetare" eller "kulturskapare" producerar.

Det är kultur och ingenting annat. Och ingenting annat är kultur.

Det innebär att befolkningen indelas i två grupper. En liten exklusiv grupp producenter och en stor heterogen grupp konsumenter. Men i och med denna distinktion har man också introducerat ett tredje begrepp – marknaden. Och det är precis som det kort och gott konstateras i rubriken till Kjerstin Dellerts ovan citerade artikel: "Marknaden kan inte sköta kulturarvet".

Så är det. På marknaden är det kunden som bestämmer. Kunden har alltid rätt! Så att om nu kunden (konsumenten) prioriterar allergimedicin åt sitt astmasjuka barn framför operabesöket och hellre satsar sina sparade slantar på en semesterresa med familjen i stället för att köpa en litografi att hänga på väggen så är det inte kundens fel.

Kulturpolitik är ett närmast patetiskt försök att korrigera marknadens misslyckande. Men politiken är ju också en marknad – väljarnas marknad. Så att om nu väljarna föredrar att politikerna satsar på skolor, vård och omsorg eller på lag och ordning i stället för att gynna Operan och Dramaten i Stockholm så är det inte väljarnas fel.

Vad vi säkert vet är att kulturen befinner sig i kris. Vi får dagligen nya belägg för att det förhåller sig så. Kjerstin Dellerts artikel är ett exempel ur högen. Se på situationerna i Göteborg, Malmö och Stockholm.

Vad beror det på? Jag tror att felet ligger i orden, i det felarrangerade språket. Om man definierar kultur som något kulturdepartementet har ansvar för och som "skapas" av kulturarbetare fritar man alla andra från allt ansvar för och inflytande över kulturen utom den rent marginella påverkan vi kan tänkas ha som konsumenter och väljare.

Ordet kultur måste definieras så att ansvaret för att föra kulturarvet vidare vilar på dem som har möjligheter att axla det. Vi vet alla vilka det är. De som formade kulturhuvudstadsåret i Stockholm hör självklart dit. Men det finns många andra som måste ta sin del av det gemensamma ansvaret. Noga besett hör vi alla dit.

På medeltiden fanns det ett femtiotal kloster i Sverige. Det var den tidens kulturbärande institutioner, liksom bruken kom att bli det några hundra år senare.

I en understreckare i *Svenska Dagbladet*[10] skriver Peter Halldorf om den "kulturrevolution" som inträffade i vårt land för fem hundra år sedan, dvs reformationen, och som innebar att klosterväsendet raserades. I slutet av Halldorfs artikel finner jag, verbalt formulerad, min vision av Stockholm som en kulturhuvudstad i Europa. Skulle inte Stockholm kunna fungera och ha uppfattats som en modern motsvarighet till de medeltida kulturbärande institutioner som beskrivs på följande betagande sätt:

> "Många av dessa var betydande anläggningar med en intensiv verksamhet och ett vitalt andligt liv. De drev skolor och sjukhus, tog emot pilgrimer, hade internationella kontakter och introducerade ny

teknik i landet. De stora landsklostren hade omfattande lantbruksanläggningar, där fanns verkstäder, kvarnar, apotek, fiskodlingar, bryggerier, trädgårdar och boskapshjordar. Det var i klostren de första tryckpressarna sattes upp och klosterbiblioteken var utan jämförelse de största biblioteken i landet. Framför allt var klostren andliga kraftcentraler där bönen genomsyrade dagen och livet 'från arla morgon till särla afton'. Klostren hade växt fram i en tid när ett avskilt liv i bön, om så ingen människa visste om det, ansågs ha betydelse för ett helt samhälles välfärd, ja för hela kosmos."

Femhundra år har naturligtvis förändrat mycket. Men om det vidsynta och helgjutna kulturbegrepp som kommer till uttryck i denna beskrivning av medeltidens kloster i vårt land hade fått prägla kulturhuvudstadsåret hade det sett helt annorlunda ut, och vågar jag påstå, engagerat många fler.

Det var, som Carin Fischer påpekar i inledningen till de *Brandgula Sidorna*, den grekiska skådespelerskan Melina Mercouri som kom på idén med de europeiska kulturhuvudstäderna. "Hennes idé" skriver Carin Fischer, "utgick ifrån att kultur måste ges en djupare och bredare tolkning än vad vi normalt förknippar med begreppet kultur. Kultur existerar på samhällets alla plan, i politiken, i det sociala och ekonomiska livet."

Just precis så är det eller borde det vara. Men präglades evenemangen under kulturhuvudstadsåret av detta djupare och bredare synsätt? Vad erbjöds den som sökte teknikens roll bland kulturens yttringar? Kommer kulturhuvudstadsårets evenemang att föra en växande skara av kulturintresserade människor till Tekniska museet under dess jubileumsår 1999?

Eller blev 1998 ett förlorat tillfälle att återerövra det bredare kulturbegrepp Melina Mercouri pläderade för?

NOTER

1. *Brandgula Sidorna.* Programkatalog Stockholm – Europas Kulturhuvudstad '98, Stockholm 1998.
2. Ibid s 29.
3. Ibid s 16–17.
4. Dellert, Kjerstin & Engström, Guje, "Marknaden kan inte sköta kulturarvet", *Svenska Dagbladet*, 3 februari 1998.
5. Dobzhansky, Theodosius, *The biological basis of human freedom.* Columbia University Press, 1956.
6. *Webster's third new international dictionary.* Springfield, Mass., 1961.
7. *Nationalencyklopedin,* band 11, s 511.
8. *Skola för bildning,* Stockholm 1992. (SOU 1992:94), s 252.
9. Gerholm, Tor Ragnar, "Position 84: rapport om tillståndet i djurfarmen" i *1984 – och sedan?.* Ratio 1984.
10. Halldorf, Peter, "Klostren viktiga för andlig vägledning", *Svenska Dagbladet* 1 februari 1998.

Affisch för "Det tryckta ordet", en permanent utställning som invigdes våren 1986.